नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही
नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
रामप्रसाद बेल्बासे
नेपाली विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
सिद्धार्थनगर, रूपन्देही
२०६७

शोधनिर्देशक
डा. दामोदर ढकाल
सह-प्राध्यापक

नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही
नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
रामप्रसाद बेल्बासे
त्रि.वि.दर्ता नं. ९-१-५०-१८२-९८
रोल नं. ३८०७/२०६३-०६५
नेपाली विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
सिद्धार्थनगर, रूपन्देही
२०६७

शोधनिर्देशकको सिफारिस

"नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र श्री रामप्रसाद बेल्बासेले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । म उहाँले अत्यन्त मिहिनेतपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट पूर्णरूपमा सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६७/०३/१७

....

डा.दामोदर ढकाल
सह-प्राध्यापक
नेपाली विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस,
सिद्धार्थनगर, रूपन्देही ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भैरहवा

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभाग भैरहवा बहुमुखी क्याम्पसका छात्र रामप्रसाद बेल्बासेले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको "नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति **हस्ताक्षर**

विभागीय प्रमुख
सह-प्रा.मदनप्रसाद दवाडी ....

शोधनिर्देशक
सह-प्रा.डा. दामोदर ढकाल ....

बाह्यपरीक्षक ....
प्रा.डा.गणेशप्रसाद खराल
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर

मिति : २०६७/०४/१५

कृतज्ञता - ज्ञापन

"नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा. दामोदर ढकालज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बीच पनि शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा प्रेमपूर्वक निर्देशन तथा विविध ज्ञानवर्धक सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति म सदा ऋणी रहनेछु ।

'नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको अध्ययन' शीर्षक स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख सह-प्राध्यापक श्री मदनप्रसाद दवाडीज्यू, क्याम्पस प्रमुख तथा सह-प्राध्यापक श्री कपिलदेव लामिछानेज्यू, सह-प्राध्यापक श्री बालकृष्ण भट्टराईज्यू, सह-प्राध्यापक श्री डिल्लीराज भट्टराईज्यू, उप-प्राध्यापक श्री वनमालीराज शर्माज्यू तथा नेपाली विभागप्रति हृदयतः कृतज्ञ छु । शोधपत्र लेखनका क्रममा अमूल्य सहयोगका साथै सल्लाह, सुझाव एवम् उत्साहजनक प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने स्नातकोत्तर कार्यक्रमका संयोजक आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा.घनश्याम न्यौपानेप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र लेखनको लागि सामग्री सङ्कलनको क्रममा संस्थाको तर्फबाट विभिन्न कागजपत्र, पुस्तिका एवम् जानकारी प्रदान गर्नुहुने नव कसासका तत्कालीन अध्यक्ष श्री हरिराज शर्मा एवम् वर्तमान् अध्यक्ष श्री भक्तिराम पन्थीप्रति हार्दिक कृतज्ञता-ज्ञापन गर्दछु । सामग्री सङ्कलनकै क्रममा सहयोग प्रदान गर्ने भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय परिवारलाई पनि हृदयतः धन्यवाद दिन चाहन्छु । सामग्री सङ्कलनकै क्रममा सहयोग प्रदान गर्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय तौलिहवाका विद्यालय निरीक्षक श्री सुरेन्द्रप्रसाद पराजुलीज्यूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । सोही सन्दर्भमा विभिन्न तथ्याङ्क एवम् जानकारीमूलक सूचना प्रदान गर्ने जिल्ला विकास समितिको कार्यालय कपिलवस्तु, कपिलवस्तु नगरपालिका कार्यालय, तथ्याङ्क शाखा कार्यालय तौलिहवा, कर्मचारी मिलन केन्द्र तौलिहवा आदि सङ्घ-संस्थाप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

सामग्री सङ्कलनकै सिलसिलामा आफ्नो वैयक्तिक विवरण उपलब्ध गराइदिनु हुने साहित्य साधकहरूप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । सामग्री सङ्कलनकै क्रममा अमूल्य सहयोग प्रदान गर्नुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरका शोधार्थी श्री चूरामणि पौडेलज्यूप्रति पनि आभारी छु । शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न सङ्घ-संस्थाको सहयोगको लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र लेखनको क्रममा सहयोग गर्ने मेरी जीवन सङ्गिनी शान्ति भट्टराई (बेल्बासे) लाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधपत्र तयारीका क्रममा छिटो - छरितो र शुद्धरूपमा टाइपिङ्ग गरी सहयोग गर्नुहुने सुनिता अर्याल (गौतम) तथा आयूष कम्प्युटर परिवार भैरहवालाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न कोणबाट सहयोग गर्ने सम्पूर्ण मित्रहरुलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली विभाग भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस सिद्धार्थनगरसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र २०६३।०६५

मिति २०६७/०३/१५

रामप्रसाद बेल्बासे

स्नातकोत्तर नेपाली विभाग

त्रि.वि.भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस

तालिका-सूची

तालिका १. **पृष्ठ**

कपिलवस्तु जिल्लाबाट प्रकाशित पत्रपत्रिका, स्मारिका र मुखपत्रको सूची ४४-५

तालिका २.

नव कसासको मासिक साहित्य सङ्गम ६०

विषय-सूची

शीर्षक		पृष्ठ
शोधनिर्देशकको मन्तव्य		क
स्वीकृति पत्र		ख
कृतज्ञता ज्ञापन		ग
सङ्क्षिप्तीकृत शब्दसूची		घ-ङ
तालिका सूची		च
विषय सूची		छ-ड
परिच्छेद : एक	**शोधपरिचय**	**१-६**
१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधपत्रको प्रयोजन	१
१.३	विषय परिचय	१
१.४	समस्याकथन	२
१.५	शोधकार्यको उद्देश्य	२-३
१.६	शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	३
१.७	पूर्वकार्यको समीक्षा	३-५
१.८	शोधकार्यको सीमा	५
१.९	सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.१०	शोध विधि	५-६
१.११	शोधपत्रको रूपरेखा	६
परिच्छेद : दुई	**कपिलवस्तु जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय**	**७-३३**
२.१	पृष्ठभूमि	७
२.२	नामकरण	८
२.३	ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	८-१०
२.४	प्राकृतिक तथा भौगोलिक स्वरूप	१०
	२.४.१ प्राकृतिक स्वरूप	१०-११
	२.४.२ हावापानी	११
	२.४.३ वनजङ्गल तथा खनिजसम्पदा	११
	२.४.४ मुख्य नदीनाला तथा तालहरू	११-१२

२.५	जिल्लाको राजनीतिक तथा प्रशासनिक विभाजन	१२
२.६	जनसङ्ख्या	१२-१३
२.७	जाति, भाषा र धर्म	१३
२.८	सामाजिक जनजीवन	१४-१५
२.९	स्वास्थ्य स्थिति	१५
२.१०	शैक्षिक अवस्था	१५-१८
२.११	सञ्चार	१८
२.१२	यातायात	१८-१९
२.१३	आर्थिक अवस्था	१९-२०
	२.१३.१ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू	२०
	२.१३.२ कृषि	२०
	२.१३.३ व्यापार	२०-२१
	२.१३.४ उद्योग	२१-२२
	२.१३.५ पर्यटन	२२
	२.१३.५.१ तौलिहवा	२२
	२.१३.५.२ तौलेश्वरनाथ मन्दिर	२३
	२.१३.५.३ तिलौराकोट	२३-२४
	२.१३.५.४ चन्द्रघण्टा दुर्गा मन्दिर	२४-२५
	२.१३.५.५ सागर ताल	२५
	२.१३.५.६ समयमाई मन्दिर	२५
	२.१३.५.७ सगरहवा	२५-२६
	२.१३.५.८ निग्लिहवा	२६
	२.१३.५.९ बडिमस्जिद	२७
	२.१३.५.१० ट्वीन स्तूप	२७
	२.१३.५.११ कपिलवस्तु सङ्ग्रहालय	२७
	२.१३.५.१२ रिशोइयन शान्ति बिहार	२७
	२.१३.५.१३ कुदान	२८
	२.१३.५.१४ गोटिहवा	२८-२९
२.१४	प्रमुख सहरहरू	२९
	२.१४.१ तौलिहवा	२९-३०
	२.१४.२ कृष्णनगर	३०-३१
२.१५	भाषाभाषिकाको अवस्था	३१-३२
२.१६	निष्कर्ष	३२-३३

परिच्छेद : तीन कपिलवस्तु जिल्लाका साहितियक सङ्घ संस्थाहरू ३४-४५

३ परिचय ३४

३.१ कपिलवस्तुका साहित्यिक संस्थाहरू ३४

३.१.१ नवयुवक सङ्घः तौलिहवा (२००३) ३४-३५

३.१.२ गौतम टिमः तौलिहवा (२००४) ३५

३.१.३ कपिलवस्तु साहित्यिक परिषद् (२०४४) ३६

३.१.४ कपिलवस्तु साहित्यिक समाज (२०५०) ३६-३७

३.१.५ लुम्बिनी कपिलवस्तु बचाऔं अभियान (२०५३) ३७-३८

३.१.६ कपिलवस्तु सांस्कृतिक समूह (२०५५) ३८

३.१.७ कर्मचारी मिलनकेन्द्र (२०५७) ३८-३९

३.१.८ बहुजातीय सांस्कृतिक परिवार (२०५७) ३९

३.१.९ स्वतन्त्र सेनानी दयाशङ्कर मुन्सी स्मृति प्रतिष्ठान (२०५७) ३९-४०

३.१.१० नेपाल पत्रकार महासङ्घ : कपिलवस्तु (२०५९) ४०

३.१.११ घरघरमा किताब (२०५९) ४०-४१

३.१.१२ सिर्जनशील साहित्य समाज (२०६१) ४१

३.१.१३ एम्स सांस्कृतिक समूह (२०६१) ४१-४२

३.१.१४ वाणगङ्गा साहित्यिक प्रतिष्ठान (२०६१) ४२

३.१.१५ निष्कर्ष ४२-४३

कपिलवस्तु जिल्लाबाट प्रकाशित पत्रपत्रिका, स्मारिका र मुखपत्रको सूची ४४-४५

परिच्छेद : चार नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको अध्ययन ४६-७७

४.१ पृष्ठभूमि ४६-४७

४.२ नामकरण ४७-४८

४.३ स्थापना र पदाधिकारीहरूको गठन ४८-४९

४.४ भेला आयोजना तथा निर्णय ४९-५०

४.४.१ प्रथम बैठक र निर्णयहरू ५०

४.४.२ दोस्रो बैठक ५०

४.४.३ कसासको विधान (२०५०) को समीक्षा ५१-५२

४.५ भवानी भिक्षु पुरस्कार तथा जन्म-जयन्ती समारोह ५८

४.५.१ साहित्यकार भवानी भिक्षु ५२-५४

४.५.२ प्रथम भिक्षु पुरस्कार प्रदान समारोह ५४-५५

४.५.३ दोस्रो भिक्षु पुरस्कार प्रदान समारोह ५६
४.५.४ तेस्रो भिक्षु पुरस्कार प्रदान समारोह ५६-५७
४.५.५ चौथो भिक्षु पुरस्कार प्रदान समारोह ५७
४.५.६ पाँचौं भिक्षु पुरस्कार प्रदान समारोह ५८
४.५.७ छैटौं भिक्षु पुरस्कार प्रदान समारोह ५८-५९
४.५.८ सातौं भिक्षु पुरस्कार प्रदान समारोह ५९

४.६ कसासको मासिक साहित्य सङ्गम शृङ्खला ५९-६१
४.६.१ सङ्गममा रचना वाचन गर्ने स्रष्टा र मूल प्रवृत्ति ६१
४.६.२ नव कसासका साहित्यिक गतिविधिहरू ६२
४.६.३ विषय प्रवेश ६२
४.६.४ भिक्षु जन्म-जयन्ती ६२
४.६.५ शुभ दीपावली ६२-६३
४.६.६ नव वर्षको स्वागत ६३
४.६.७ भानु जयन्ती ६३
४.६.८ ईश्वी सन्को स्वागत ६३
४.६.९ प्रजातन्त्र दिवस ६३-६४
४.६.१० सहिद दिवस ६४
४.६.११ कृति विमोचन ६४
४.६.१२ मोती जयन्ती ६५

४.७ कसासप्रति सद्भाव राख्ने प्रमुख स्रष्टाहरूको वैयक्तिक विवरण ६५
४.७.१ हरिराज शर्मा (हराश) ६५-६६
४.७.२ तेजकुमार बौद्धाचार्य ६६-६७
४.७.३ भक्तिराम पन्थी ६७-६८
४.७.४ विष्णुराज आत्रेय (लाटो साथी) ६८-६९
४.७.५ फणिनारायण सिग्देल (फणीन्द्र) ६९
४.७.६ ऋषिराम कँडेल ६९-७०
४.७.७ ढुण्डिराज अर्याल ७०
४.७.८ नारायणप्रसाद पौडेल ७०-७१
४.७.९ दधिराम सापकोटा ७१-७२
४.७.१० वासुदेव जमरकट्टेल ७२
४.७.११ दानबहादुर श्रीवास्तव ७३
४.७.१२ राघवेन्द्रकुमार श्रीवास्तव ७३-७४

४.७.१३ पशुपतिमणि त्रिपाठी ७४

४.८ नव कसासका संस्थापक सदस्यहरू ७४-७५

४.८.१ पुनर्गठित समितिका पदाधिकारीहरू सदस्यहरू
(वि.सं.२०५४-२०६६ जेठ २१ सम्म) ७५

४.८.२ नव कसासका वर्तमान सदस्यहरू
(वि.सं.२०६६ जेठ २२ गतेदखि हालसम्म) ७५-७६

४.८.३ नव कसासका संस्थापक संरक्षक तथा सल्लाहकार सदस्यहरू ७६

४.८.४ नव कसासका वर्तमान सल्लाहकार सदस्यहरू ७६

४.९ निष्कर्ष ७७

परिच्छेद : पाँच साहित्यमा नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजले पुऱ्याएको योगदान ७८-९१

५.१ विषय प्रवेश ७८-७९

५.१.१ मोदनाथ 'प्रश्रित' ७९-८१

५.१.२ कुलमणि देवकोटा ८१-८२

५.१.३ टीकाराम पन्थी ८२

५.१.४ डा.विष्णुराज आत्रेय (लाटो साथी) ८२-८४

५.१.५ मोदनाथ शास्त्री ८४-८५

५.१.६ डा. घनश्याम न्यौपाने 'परिश्रमी' ८५-८७

५.१.७ वनमाली निराकार ८७-८८

५.२ नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजको उद्देश्य र यसका गतिविधिहरू ८८-८९

५.२.१ गतिविधिहरूको निरूपण ८९

५.३ नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाजका शक्ति र सीमा ८९

(क) शक्ति ८९-९०

(ख) सीमा ९०-९१

५.३.१ निष्कर्ष ९१

परिच्छेद : छ उपसंहार तथा निष्कर्ष ९२-९७

६.१ सार सङ्क्षेप ९२-९३

६.२ निष्कर्ष ९४-९६

६.३ सम्भावित शोधशीर्षकहरू ९७

परिशिष्ट-खण्ड

(क) कसासको विधान पुस्तिका (२०५०) ९८-१०८

(ख) आगन्तुक पुस्तिका-नव कपिलवस्तु साहित्यिक समाज (नव कसास) १०९-१३२

(ग) कपिलवस्तु जिल्लाको नक्सा १३३

(घ) संस्था दर्ताको प्रमाणपत्र १३४

(ङ) संस्था नवीकरण पत्र १३५

सन्दर्भ सूची १३६-१३७

सङ्क्षिप्तीकृत शब्द सूची

अ.	: अङ्क
अप्र.	: अप्रकाशित
अ.हे.व.	: असिस्टेन्ट हेल्थ वर्कर
आ.व.	: आर्थिक वर्ष
ई.पू.	: ईशा पूर्व
उपा.	: उपाध्याय
एच.ए. (H.A.)	: हेल्थ असिस्टेन्ट (Health Assistance)
एफ.एम. (F.M.)	: Frequency Modulation
एस.एल.सी. (S.L.C.)	: School Leaving Certificate
क.ब.क्या.	: कपिलवस्तु बहुमुखी क्याम्पस
क.लु.	: कपिलवस्तु लुम्बिनी
क.व.	: कपिलवस्तु
कसास.	: कपिलवस्तु साहित्यिक समाज
कि.मि	: किलोमिटर
क.सू.के.	: कपिलवस्तु सूचना केन्द्र
क्र.स.	: क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	: गाउँ विकास समिति
जि.	: जिल्ला
जि.प्र.का.	: जिल्ला प्रशासन कार्यालय
जि.वि.स.	: जिल्ला विकास समिति
टि.भी.	: टेलिभिजन
डा.	: डाक्टर
त्रि.ब.क्या.	: त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस
त्रि.वि.	: त्रिभुवन विश्वविद्यालय
तौ.ना.सं.प्र.पा.	: तौलेश्वरनाथ संस्कृत प्रधान पाठशाला
दो.सं.	: दोस्रो संस्करण
नं.	: नम्बर
नि.मा.वि.	: निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.शि.स.	: नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन
पृ.	: पृष्ठ
प्र.	: प्रसाद
प्रा.वि.	: प्राथमिक विद्यालय
ब.	: बहादुर
मा.वि.	: माध्यमिक विद्यालय
रु.	: रुपैयाँ
व.	: वर्ष
वि.सं.	: विक्रम संवत्

सम्पा.	: सम्पादक
सि.सा.वि.का.	: सिद्धार्थ सामाजिक विकास कार्यक्रम
सि.सा.स.	: सिर्जनशील साहित्य समाज